

Засоби передачі прихованого смислу в англomовному художньому дискурсі: прагмакогнітивний аспект

У статті пропонується спроба обґрунтування доцільності такого напрямку лінгвістичних досліджень, який розкриває прагматичні якості та когнітивне підґрунтя різних видів імпліцитного мовлення в англomовному художньому дискурсі. Ставиться задача виявлення всієї сукупності видів імпліцитного мовлення та дослідження мовленнєвих засобів, які таке мовлення актуалізують.

Ключові слова: прагматика, когнітивний аспект, імпліцитне мовлення.

Постановка проблеми та її значення. Метою художнього твору є донесення до читача певних смислів, ідей, думок, теорій автора, багато з яких виражені непрямо, імпліцитно, або навіть зашифровано, якщо того бажає автор. На інтерпретації та декодуванні цих смислів та ідей базується вся інтерпретація художнього тексту як лінгвістична дисципліна. У розумінні або розшифровці таких смислів і полягає часто головна естетична й інтелектуальна насолода читача при сприйманні художнього твору. Іншими словами, будь-який літературний твір виконує певний набір прагматичних завдань різної якості: інформативних, естетичних, інтелектуальних, емотивних і т.д., які детерміновані інтенцією автора. *Метою* статті є вивчення прагматичного потенціалу мовленнєвих засобів щодо вираження прихованого смислу зі зверненням до методик когнітивної лінгвістики. *Матеріалом* розвідки слугували прозові англomовні художні тексти другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Аналіз досліджень проблеми. Дослідження інтендованості прихованих смислів доцільно проводити саме в когнітивно-прагматичній парадигмі, оскільки саме чинник інтендованості вводить людський фактор (у тому числі чинник адресованості) до числа конститутивних параметрів прагмалінгвістики. З іншого боку, розкриття інтенцій є когнітивною операцією, хоч ментальні процеси традиційною прагматикою не вивчалися. Саме імплікативний характер інтендованого прихованого смислу робить необхідним розкриття імплікатур, тобто встановлення не того, що сказано або написано, а того, що малося на

увазі [15, с. 4]. Більше того, дослідники наголошують на домінуванні саме когнітивного вектора у сучасній прагмалінгвістиці, який розуміється як когнітивне пояснення процесів розпізнавання висловлювань [17, с. 3], при чому система для розуміння комунікативної поведінки, у тому числі імпліцитної комунікації, називається онтологічною складовою когнітивної прагматики [16, с.129]. Тому визнається, що прагматика як єдина наукова парадигма є по суті когнітивною в усіх її різновидах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування основних результатів дослідження. Вказаний підхід до лінгвістичного аналізу необхідно переводить вивчення текстових явищ до площини дискурсології, оскільки текст як продукт творчості письменника розглядається не сам по собі, а як інгерентний компонент дискурсу, єдності процесу породження повідомлення, самого повідомлення (яким і є текст) й процесу сприйняття цього повідомлення. Очевидно, що вивчення прихованих смислів доцільне, й по суті, дійсно можливе саме з цих позицій, адже інтендованість передбачає когнітивну діяльність і автора, й читача.

Інтендовані приховані смисли в художньому тексті/ дискурсі неодноразово були предметом дослідження, хоч і не в когнітивно-прагматичній парадигмі. Важливою ознакою таких смислів є їх подвійна когнітивна завантаженість, вони декодуються двічі: з одного боку, всередині відповідної комунікативної ситуації, з іншого – читачем-інтерпретатором, для якого відповідний комунікативний акт є частиною художнього твору. Ядром таких смислів називають оцінку та іронію [7, с. 76-77], проте уявляється, що встановлення прагматичного набору інтенціональних чинників іще попереду. Невирішеною наразі є проблема системи й класифікації лінгвістичних засобів вираження імпліцитних смислів, дослідники вивчають, зазвичай, певну групу або групи таких засобів.

У даній статті вивчаються такі мовленнєві засоби вираження прихованих імпліцитних смислів:

- специфічне використання фразеологізмів;

- нятяки;
- додаткові смислові нюанси.

Слід вказати, що досліджуваний матеріал свідчить про відсутність чітких меж між специфікою прагматичного навантаження кожної групи названих засобів. Так, фразеологізм може втілювати нтяк, нтяки у сукупності з символом/символами та трансформованими фразеологізмами можуть створювати додаткові смислові нюанси.

Під **специфічним використанням фразеологізмів** розуміємо актуалізацію в дискурсі фразеологізмів з семантичними та структурними трансформаціями. Оскільки перенесеність значення фразеологізму, його дискурсивна детермінованість та здатність бути результатом вторинного віддзеркалювання у мові є його онтологічними якостями [4, с. 58], висловлювання з ними завжди характеризуються складною інтенціональною природою, адже вони не тільки інформують, а й мають здатності експресивного знаку, що зумовлює їх основну прагматичну функцію – заданість з боку автора впливати на читача певним чином виходячи з певної конкретної мети. Для автора тексту прагматичні якості фразеологізмів мають велику практичну значущість і зумовлюють їх вибір при формуванні висловлення в акті мовного спілкування. Здатність фразеологізмів з трансформаціями передавати комплексне значення в художньому дискурсі [5, с. 145] створює додатковий рівень антропоцентризму: порівняно з семантикою базових фразеологічних одиниць фразеологізми з трансформаціями завжди передають певний додатковий інтенціональний смисл, який повністю актуалізується в широкому контексті. Це дозволяє розглядати висловлення з такими фразеологізмами як імпліцитні мовленнєві акти. Розглянемо приклад вираження прихованого смислу трансформованим фразеологізмом:

(1) *Tim came up to Mor, took him by the wrist, and turning him about began to lead him quickly back the way he had come. «Tim,» said Mor. «Whatever is it? We can ' t talk now. Look, I must get home. I ' m in an awful fix» (I. Murdoch.).*

У даному випадку спостерігаємо вклинювання компоненту *awful* у базовій фразеологічній одиниці *in a fix* – у тяжкій ситуації [1, с. 283], що надає висловлюванню значного емоційного забарвлення. Висловлювання з трансформованим фразеологізмом імпліцитно вказує на ситуацію, описану в попередньому контексті: машина Мора зламалася під час невдалої автопрогулянки з Рейн Картер, і він сам продемонстрував перед нею слабкість свого характеру і нерішучість у вирішенні практичних проблем, що засмутило і його самого, і Рейн. На правильність такого трактування вказує подальший контекст: *There 's been a horrible muddle today, all my fault* (I. Murdoch).

Розшифровування прихованого смислу може вимагати у читача більших когнітивних зусиль, наприклад при наявності додаткового метафоричного переносу. Так, для озаглавлення роману *The Spy Who Came in From the Cold* використано фразеологізм *to come in from the cold* «бути включеним до групи або діяльності, в якій раніше хтось участі не брав» [1, с. 161]. Метафоризація супроводжує неодноразове використання цієї фразеологічної одиниці в подальшому контексті, причому її глибокий смисл підкреслюється паралельним використанням антонімічної фразеологічної одиниці *be out in the cold* – «бути зайвим, залишитися поза грою» [1, с. 160], із заміною одного з компонентів: *to come in from ... → to be out in...* Показовим є фрагмент розмови головного героя, колишнього розвідника Лімаса, якого несподівано та надовго усунули від справ та ніби забули, з колишнім шефом, коли розвідницький центр вирішив нарешті знову притягти досвідченого розвідника до роботи:

(2) «*We have to live without sympathy, don't we? That's impossible, of course. We act it to one another, all this hardness; but we aren't like that really. I mean one can't be out in the cold all the time; one has to come in from the cold...do you see what I mean?*» (Le Carre)

(3) «*I want you to stay out in the cold a little longer*» (Le Carre).

На перший погляд вирази *be out in the cold* та *come in from the cold* здаються метафоричними, що забезпечується переносним значенням прикметника *cold* – «ворожий, недружній», ніби мовець говорить про повернення до дружньої

громади після якоїсь відсутності, проте перепитування в кінці репліки усуває двозначність контексту. Стає зрозумілим, що мається на увазі фразеологічне значення виразу: йдеться про повернення до шпигунської роботи. Для відповіді персонажа автор використовує семантичну гру саме у виразі з фразеологічним значенням: *be out in the cold* → *stay out in the cold*. Персонаж не хоче повертатись до минулої діяльності, він би радше жив як звичайна людина. Адекватне розуміння наведеного контексту вимагає від читача не тільки знання смислу фразеологізму, а й побудови концептуальної схеми на зразок когнітивної метафори: ЗАЛИШАТИСЯ НА ШПИГУНСЬКІЙ РОБОТІ – ПОГАНО (прояв недружнього ставлення). Крім того, названа пара фразеологізмів актуалізована в названому дискурсі 7 разів, що вказує на значний імпліцитний потенціал такого авторського використання й на його безумовну інтендованість.

Натяк характеризується багатством імпліцитного потенціалу. Натяк, як правило, розуміємо як слово або вислів, що не повністю щось розкриває, а лише створює умови для здогадування; те, що нагадує собою про когось або щось [12, с. 223], як щось сказане у дуже непрямий спосіб, але так, щоб можна було зрозуміти, що мається на увазі [18, с. 1022]. Мовознавчі дослідження натяку не можна назвати численними, зокрема, ґрунтовне вивчення цієї комунікативної тактики на матеріалі англomовного дискурсу не проводилося. У лінгвістичних роботах наголошується неконвенціональність натяку та його відносна поширеність у порівнянні з іншими типами імпліцитної комунікації, проте саме явище натяку аналізується дещо по-різному. У деяких роботах натяк розглядається як засіб непрямой передачі інформації та водночас як прийом імпліцитного мовленнєвого впливу. В них натяк трактується як категорія, як елемент метамови, тому він тісно пов'язаний зі значенням відповідних лексем «натяк» та «натякати» [2]. І. Б. Шатуновський пропонує більш широке розуміння натяку, яке базується на прагматичних і когнітивних засадах – співвідношенні між прямим і непрямим смислом [14]. В останніх дослідженнях мовленнєвий акт натякання аналізований у межах когнітивно-комунікативної

парадигми як імплікований мовленнєвий акт, що реалізований в особистісно-орієнтованому дискурсі [3, с. 20-21]. Слід зауважити, що питання про систему класів або видів натяку щодо англomовного матеріалу залишається значною мірою невирішеним. Зауважимо, що одним з найвиразніших засобів натякання є алюзія.

Сучасна вітчизняна лінгвістика розуміє під алюзією мовленнєвий засіб – стилістичний прийом, пов'язаний із використанням у тексті фольклорного, літературного, історичного, чи побутового факту, а також відомого афористичного вислову, крилатого слова, ідіоми. Алюзія органічно пов'язана з першоджерелом, де зафіксована її поява. Цей прийом допомагає гранично стисло, зате вичерпно, інколи одним словом вказати на рису людини, особливість події тощо, тісно поєднаних з оповіддю, оскільки вони асоціативно виокремлюють важливу думку певного контексту [11, с. 13]. У наукових розвідках підкреслюється, що алюзія є виявом текстової категорії інтертекстуальності, прийомом художньої виразності, що змістовно збагачує текстову інформацію, створюючи численні асоціації шляхом натяку на події, факти, персонажів інших текстів; це вияв безперервної діалогічності текстопородження, зокрема, художньої творчості [10, с. 523]. Дослідники відзначають, що алюзія базується на спільних фонових знаннях адресанта та адресата й використовується адресантом для цілеспрямованого прирощення основного змісту повідомлення. Причому традиційною роллю алюзії є мовна гра, проте з позицій когнітивної лінгвістики аналізоване явище може розглядатися глибше, як засіб людської когнітивної системи, за допомогою якого здійснюється розуміння й сприйняття одного типу об'єктів і явищ у термінах іншого [6]. Підкреслюється, що алюзія не формує нові концепти, а є засобом експліцитної або імпліцитної апеляції до вже відомого концепту, у цьому й полягає її концептуальна функція. Розглянемо здатність алюзій виражати приховані смисли, натякаючи на них.

(4) *«My name is Bernard,» he beamed like the Cheshire cat, «and heartiest welcome to the Irish contingency» (C. Ahern).*

(5) *A face appeared in the window, a very familiar face, and I immediately stopped laughing, feeling as though I'd seen a ghost. He was young – nineteen by now, if I calculated correctly. He gave me a cheeky grin, waved and disappeared from the window, and appeared at the now open door like the Cheshire cat. So this was the Bobby from Lost and Found that Helena and Wanda had mentioned (C. Ahern).*

У наведених прикладах використано одну й ту саму літературну алюзію *the Cheshire cat* у функції художнього порівняння, проте вона активізує різні слоти відповідного концепту: у прикладі (4) маємо концепт ПОСМІШКА (широка), що виступає прихованою характеристикою Бернарда, тоді як у прикладі (5) активізується слот НЕСПОДІВАНКА. В цьому прикладі алюзія слугує імпліцитною характеристикою емоційного стану (переляк) персонажа-оповідача. Однак в обох прикладах зустрічаємо подібний натяк: йдеться про казковий, неіснуючий персонаж і таким чином імплікується нереальність описуваної дійсності, адже оповідач потрапляє до місця, якого насправді немає. В такий спосіб спостерігаємо опосередковану актуалізацію концепту НЕРЕАЛЬНІСТЬ, НЕПРАВДА.

(6) *«How wonderful. We had some excellent plays in Finbar's Hall,» Joan explained. «Do you remember that?» She looked around her friends. «Julius Caesar, Romeo and Juliet, to name but two of Shakespeare's finest works. Bernard was – » Bernard coughed loudly.*

«Oh, I'm sorry,» Joan blushed, «Bernard is a fantastic actor. He played quite a convincing Bottom in a Midsummer Night's Dream. No doubt you would like him to be in your agency» (C. Ahern).

Тут використання низки літературних алюзій *Julius Caesar, Romeo and Juliet, Shakespeare, Bottom in a Midsummer Night's Dream* створює натяк на професійний потенціал персонажа, який насправді дещо зависоко оцінював своє мистецтво.

Розглянемо прагматичний потенціал **додаткових нюансів смислу**. Нюанси смислу – це вид непрямого мовлення, що розглядається як приховане

явище прагмалінгвістики, оскільки для нюансів смислу характерна відсутність чітких структурних критеріїв виділення [7, 8]. Прагматичне поняття нюансів смислу вивчається в одній низці з явищами «розмитості», нечіткості периферійної частини значення, яке призводить до немовби «розтягування», збільшення обсягу поняття й дозволяє використовувати таку мовленнєву одиницю для номінації явища, для якого на даний момент у даній мові немає назви [8].

Побудова додаткових нюансів смислу розглядається як мовленнєва тактика прихованого впливу мовця/письменника на адресат, яка актуалізується мовцем і адресатом миттєво і підсвідомо. В конкретній мовній ситуації адресат (читач) підсвідомо накопичує численні та різноманітні мовленнєві сигнали нюансів смислу, сприймаючи таким чином приховані інтенції мовця/автора. Нюанси смислу – це конотативні елементи у складі змістовної сутності [13, с. 236], але, реалізуючись тільки в дискурсі, вони не можуть бути співвіднесені з конотативним компонентом значення будь-якої окремої мовної одиниці.

Цікаво прослідкувати прагма-когнітивну роль використання пісенних алюзій (назв музичних груп та окремих пісень) для характеристики головного персонажа роману *Exit Music (I. Rankin)* Джона Ребуса. У розмові головного персонажа – інспектора поліції Джона Ребуса з колегою знаходимо:

(7) *'What's the music you're playing?'*

'It's called Little Criminals. There's a track on it called «Jolly Coppers on Parade».'

'Not someone au fait with police then ...'

'It's Randy Newman. There's another title of his I like: «You Can't Fool the Fat Man».'

'And would the fat man be yourself, by any chance?'

'Maybe I'll keep you guessing.' He let the silence linger for a moment (I. Rankin).

Тут слід відзначити похмуру тональність текстів пісень, які називає Ребус. Аналіз концептів, актуалізованих у другій з названих пісень, наступний:

My brother's in the armed forces (Я НЕСЧАСЛИВИЙ)/ My sister is in jail (Я НЕСЧАСЛИВИЙ) / Won't you give me fifty dollars/ So I can pay her bail? (ПРОХАННЯ-ОБМАН) / He said «You Can't Fool The Fat Man / No, you can't fool me (ВІДМОВА-ВІДЧУЖЕНІСТЬ)/ You're just a two-bit griftet / And that's all you ever be (ОБРАЗА). Тексти пісень не наводяться у романі, проте вони достатньо відомі для того, щоб активізувати у свідомості читача асоціації, що пов'язують виражені в піснях поняття з персонажем, який ці пісні слухає. Таким чином, ці пісенні алюзії в тексті роману виступають як смисловий і когнітивний сигнал, що породжує асоціації та створює додатковий смисловий нюанс, який прихованим чином характеризує персонаж – Джона Ребуса.

Пізніші звернення Ребуса до музичних груп поглиблюють його імпліцитну характеристику й посилюють додатковий смисловий нюанс:

(8) *«My lucky day, » he told himself. He'd finally got round to installing a CD player in the Saab. He drew Gentry's offering from its sleeve and slotted it home, then studied the titles of the songs.*

Meg's Mons.

Minstrel in Pain.

Reverend Walker Blues.

He liked them already. (I.Rankin).

Тексти названих пісень також актуалізують концепти, подібні до названих вище: САМОТНІСТЬ, БЕЗРАДІСНІСТЬ, ВОРОЖІСТЬ, СТРАЖДАННЯ. Ці концепти асоціативно виникають у свідомості читача за суміжністю, чому сприяє експліцитний мовленнєвий сигнал *He liked them already*.

Аналіз наведених прикладів (7, 8) переконливо свідчить про значні дискурсивні потенції додаткових смислових нюансів, а також про перспективність такого підходу для вивчення прагмакогнітивного потенціалу цього виду імпліцитного мовлення. Необхідно зазначити, що додаткові смислові нюанси можуть створюватися різноманітними мовленнєвими засобами в різних комбінаціях, і дослідження (й можливо класифікація)

лінгвістичних чинників такого виду імпліцитного мовлення уявляється перспективним.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Викладене вище дозволяє зробити наступні висновки:

- подальше вивчення мовленнєвих засобів та видів імпліцитного мовлення уявляється актуальним і перспективним напрямком мовознавчих досліджень;
- використання операцій і тактик прагмакогнітивного аналізу є доцільним для висвітлення характеристик імпліцитного мовлення як лінгвістичної царини.

Джерела та література

1. (АРФС) Англо-русский фразеологический словарь / Сост. Кунин А.В. – М.: Русский язык, 1983. – 944 с.
2. Баранов А. Н. Намёк как способ косвенной передачи смысла. – [Електронний ресурс] – 2006а. – Режим доступу: <http://www.dialog-21ru/dialog/materials/>. – Заголовок з екрану.
3. Белозёрова Е.М. Речевой акт намекания в непрямом дискурсе // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2008. – № 811. – С. 20-24.
4. Добрыднева Е. А. Коммуникативно-прагматическая парадигма русской фразеологии. – Волгоград: Перемена, 2000. – 223 с.
5. Кузнецова Г. В. Структурно-семантична варіативність фразеологічних одиниць в англомовному художньому дискурсі: когнітивний та прагматичний аспекти (на матеріалі творів британських та американських авторів XX-XXI століть): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Донецьк, 2008. – 244 с.
6. Лавриненко О. О. Алюзивна об'єктивізація концептів прецедентних текстів (на матеріалі англомовних публіцистичних текстів). – [Електронний ресурс// О.О.Лавриненко] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/April2011_1/Lavrynenko.pdf.
7. Масленникова А. С. Лингвистическая интерпретация скрытых смыслов. – СПб.: Узд-во С-Петербургского ун-та, 1999. – 261 с.
8. Матвеева Г. Г. Нюансы смысла в скрытой прагмалингвистике. – Ростов н/Д, 2003а. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://rspu.edu.ru/projects/deytch/note32.html>. – Заголовок з екрану.
9. Матвеева Г. Г. К вопросу о речевых стратегиях скрытого воздействия отправителя речи на его получателя. – Ростов н/Д, 2003б. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://rspu.edu.ru/projects/deytch/note44.html>. – Заголовок з екрану.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Словник тропів і стилістичних фігур / [автор-укладач В.Ф. Святовец]. – К.: Академія, 2011. – 176 с.
12. Словник української мови / Під загальн. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1974. – Том 5. – 840 с.
13. Телия В. Н. Коннотативный аспект номинативных единиц / Московск. гос. ун-т. – М.: Просвещение, 1986. – 312 с.

14. Шатуновский И. Б. 6 способов косвенного выражения смысла // Семантика и прагматика языковых единиц: Сб. науч. трудов. – [Электронный ресурс] – Калуга, 2004. – С. 262-274. – Режим доступа: www.russian.slavica.org/newspage7.
15. Шевченко И. С., Сусов И. П., Безуглая Л. Р. Абрис когнітивного вектора прагмалінгвістики // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2008. – № 811. – С. 3-7.
16. Carson R. Linguistic Meaning. Communicated Meaning and Cognitive Pragmatics // Mind and Language. – 2002. – V.17, No.1-2. – P. 127-148.
17. Carson R. Thoughts and Utterances. The Pragmatics of Explicit Communication. – Oxford: Blackwell, 2002. – 418 p.
18. Longman Language Activator / Edit. Commit. Chairman: Quirc K. – Harlow: Pearson Education Limited, 2002. – 1530 p.

Ирина Кузнецова, Анна Кузнецова. Средства передачи скрытого смысла в англоязычном художественном дискурсе: прагмакогнитивный аспект.

В статье предлагается попытка обосновать целесообразность такого направления лингвистических исследований, которое раскрывает прагматические свойства и когнитивные предпосылки разных видов имплицитной речи в англоязычном художественном дискурсе. Подход мотивируется обзором ряда исследований по данной тематике. Указывается на недостаточную изученность целого ряда сопряженных вопросов: системы средств имплицитной речи и их отдельных видов, недостаточную разработанность терминологического аппарата данного направления лингвистических исследований. В этой связи отмечается актуальность прагмакогнитивного подхода к изучению явлений имплицитной речи. Выделяются такие средства имплицитной речи как специальное использование фразеологизмов, намеков, в том числе аллюзивный, и дополнительные нюансы смысла. Предлагается попытка анализа дискурсивных свойств названных речевых средств на материале примеров из современных англоязычных художественных текстов. Называются перспективные направления дальнейших исследований.

Ключевые слова: прагматика, когнитивный аспект, имплицитная речь.

Iryna Kuznyetsova, Ganna Kuznyetsova. Means of Rendering Implicit Sense in English Belles-Lettres Discourse: Pragmatic and Cognitive Aspect.

The article presents an attempt to ground the expediency of linguistic research which discloses the pragmatic features and cognitive prerequisites of various types of implied speech in English belles-lettres discourse. The given approach is motivated by the analysis of a number of research pieces on the topic. The inadequate investigation of a number of related issues is pointed out, and namely, the absence of systematization of the means of implied communication, an incomplete study of separate types of implied communication as well as some terminological gaps in the given linguistic sphere. Hence the topicality of pragmatic-cognitive approach to the study of implied communication is stated. The article deals with such types of implied speech as a special usage of phraseological units, a hint (allusion hint included) and additional sense nuances. The attempt to analyze the discursive qualities of the mentioned implied speech types on the material of the contemporary English belles-lettres texts is suggested. Perspective directions of further research on the topic are stated.

Key words: pragmatics, cognitive approach, implied speech.

Кузнецова Ірина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, працює на кафедрі іноземних мов Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Кузнецова Ганна Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент, працює на кафедрі іноземних мов Житомирського державного університету імені Івана Франка.

